

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КАРТОГРАФІЧНОЇ ТОПОНІМІКИ

Розглянуто питання генералізації топонімів на топонімічних картах. Визначено фактори, які впливають на ступінь генералізації. Визначено вплив топонімічної системи на напрям і ступінь генералізації.

Ключові слова: картографічна топоніміка, карта, топоніміка, генералізація, масштаб, топонімічна система.

Рассмотрены вопросы генерализации топонимов на топонимических картах. Определены факторы, которые влияют на степень генерализации. Определено влияние топонимической системы на направление и степень генерализации.

Ключевые слова: картографическая топонимика, карта, топонимика, генерализация, масштаб, топонимическая система.

The questions of generalization of toponymov are considered on toponymy maps. Factors which influence on the degree of generalization are certain. Influence of the toponymy system is certain on direction and degree of generalization.

Keywords: cartographic toponymy, map, Toponymy, generalization, scale, toponymic system.

Актуальність питання. Картографічна топоніміка порівняно молода наука. Їй не більше ста років, хоча топоніміка, як наука склалася давно. Правильно пояснити ту чи іншу назву, розкрити її смислове значення і походження – означає отримати важливу інформацію про минуле свого краю: його природні умови, економіку, етнічний склад, історичні події, цим займається топоніміка, а відображенням цих назв на карті – картографічна топоніміка. Про повернення інтересу до картографічної топоніміки свідчить і видання ДНВП «Картографія». У 2005 році в ДНВП «Картографія» був виданий атлас «Карпати: Атлас авто туриста», в якому автори застосували елементи топонімічних даних, зокрема, для великих і важливих туристських центрів вказані старовинні назви, дати їх заснування або першого їх згадування [2]. А також в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка захищаються дисертації О.Є. Афанасьєва, Т.Г. Купач, та на I курсі магістратури читається курс «Картографічна топоніміка»,

В Російській Академії наук з 1 травня 2009 р. утворена Комісія по космічній топоніміці. Її очолює вчений, член-кореспондент РАН, двічі герой Радянського Союзу льотчик-космонавт – Віктор Савіних.

Аналіз публікацій з теми дослідження. Топонімічні дослідження в Україні мають свою історію. Їх розвиток припадає на середину ХХ ст. і різні дослідники виділяють три етапи:

- до середини ХХ ст. – переважали регіональні роботи, питання загальної теорії розроблялися слабо;
- 50-70-і роки ХХ ст. роботи з топонімії Е.М.Мурзаєва, В.П.Никонова. З цього часу зростає інтерес до проблем топоніміки;

- кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст. відрізняється найбільш результативними дослідженнями, формуються наукові школи, видаються перші топонімічні посібники.

Найбільше поживлення в галузі топонімічних досліджень спостерігається на другому етапі. Щораз бурхливіше розвивається антропоніміка, топоніміка та гідроніміка. Велике значення у питаннях встановлення методології та принципів дослідження топонімії мали роботи В.П.Никонова, Е.М.Мурзаєва, Л.Л.Гуменецької, Ю.П.Карпенка та топонімічні конференції, що відбувалися у Києві у 1959 та 1962 рр. Після цих конференцій був задуманий *Гідронімічний атлас Української СРСР*. Він розроблявся і складався колективом топонімістів, які працювали в Інституті мовознавства ім. А.А.Потебні Академії наук УРСР. Атлас був задуманий як частина майбутнього атласу всієї української ономастики, але він так і не був виданий.

Виклад основного матеріалу. Аналіз третього етапу відображає тенденцію до постійного підвищеного інтересу до топонімічних досліджень серед географів-картографів. У зв'язку з цим стає актуальним питання про картографування результатів дослідження, тобто необхідності переосмислення і розробки нових концептуальних положень картографічної топоніміки, вирішення проблем взаємовідношень «картографія-топоніміка» на сучасних теоретико-методологічних основах, обґрунтуванні наукових топоніміко-картографічних досліджень на позиціях системного підходу та застосуванні сучасних географічних інформаційних технологій, а також аналізі можливостей практичного застосування картографічних способів зображення при регіональному топонімічному картографуванні.

В сучасних умовах автоматизації і комп'ютеризації велике значення набуває формування і використання баз даних, які реалізують основний принцип автоматизованої системи, це – одноразове введення і багаторазове використання інформації. Це положення стосується і картографічної топоніміки. Нанесення топонімічної інформації на географічну карту залежить від багатьох чинників, зокрема це – масштаб, призначення карти, особливості картографованої реальності та використані для складання джерела зображувальні засоби. Провідним з них є призначення карти, яке обумовлює її зміст, масштаб, оформлення і вибір джерел. Призначення топонімічних карт не виділяється різноманітністю. Переважаюча більшість з них є науково-довідковими. На таких картах застосовуються різні аналітичні, комплексні чи синтетичні показники, прийняті на будь-якому таксономічному рівні, оскільки коло їх споживачів обмежується науковими працівниками чи спеціалістами в топоніміці.

По-іншому склалася ситуація з топонімічними картами, які вміщені в загальногеографічні, історичні чи тематичні атласи. Такі карти розраховані на широке коло читачів, які не мають спеціальної підготовки з топоніміки, тому ці карти створюються для відображення на топонімічному матеріалі деяких етнографічних чи географічних явищ, які існують або колись

існували. Аналітичні показники та таких картах неприйнятні і повинні бути замінені узагальненими синтетичними характеристиками.

Складання будь-якої топонімічної карти починається з розробки легенди. На цьому етапі генералізація проявляється у відборі предметів і явищ, які підлягають нанесенні на карту, виборі показників, які характеризують зображувані явища, узагальнені їх кількісних і якісних характеристик. (Загальні принципи картографічної генералізації розроблені в працях радянських вчених М.М. Баранського, К.О. Саліщева.)

Найкраще процес узагальнення характеристик може бути відображений на прикладі картографування суфіксальних утворень. Так, в рівній ступені правомірно відображати на карті назви з суфіксом -ка, і складати диференційні карти з поділом на -ка, -івка, -інка, -анка. Очевидно, різним ступенем узагальнення будуть відрізнятися також суфікси -вці, -нці, які об'єднані одним автором та -ивці, -інці – іншим.

Масштаб – найбільш очевидний чинник генералізації. Чим дрібніший масштаб, тим менше зображення одиниці площі місцевості, тим менша можливість карти нести певне навантаження. Масштаб є величиною, яка залежить від призначення карти, але на топонімічних картах внаслідок одноманітності їх цільового призначення, він головним чином залежить від детальності дослідження і характеру розподілення на земній поверхні картографованого явища, тобто від площі ареалу чи регіону і щільності явища. На напрямок і ступінь генералізації кожного з елементів топонімічного змісту карти великий вплив має також характер топонімічної системи – її склад, кількісне співвідношення окремих компонентів, їх розміщення на території. При комплексному картографуванні всієї топонімічної системи чи її найважливіших компонентів складання карти має передувати глибоке і всестороннє вивчення території і її районування. Надійність районування в значній мірі підвищується залученням статистичних спостережень. В результаті районування виявляються зони переважання основних компонентів системи, а також мікрозони явищ, які на них накладені та мають локальне розповсюдження. Для відображення мікрозон, які не виражаються в масштабі карти їх розміри можуть бути перебільшені.

Джерела складання карти також впливають на умови виконання генералізації, полегшуючи чи ускладнюючи її. Ідеальний випадок, коли карта складається за даними суцільного польового збору, зустрічається дуже рідко. Частіше за все в розпорядження складальника карти надходить уже генералізований матеріал. Правильність генералізації при складанні карти залежить від того, наскільки первинна генералізація відобразилась на змісті карти. В якості джерел для складання топонімічних карт можуть використовуватися топографічні і тематичні карти, дані польових топонімічних експедицій, матеріали раніше виконаних топонімічних досліджень, в тому числі топонімічні карти. Застосування топографічних і тематичних (не топонімічних) карт забезпечує найбільш точну локалізацію об'єктів картографування.

Висновок. Топонімічні карти і атласи можуть створюватися за даними раніше виконаних топонімічних досліджень. Використання цих джерел потребує глибокого їх аналізу і ліквідації протиріч, які часто виникають між різними дослідженнями. При підготовці до складання топонімічної карти необхідно класифікувати потік топонімічних статей, збірників, монографій, дисертацій, тобто встановити їх наукову достовірність, вивчити розповсюдження за територіями і видами топонімів, визначити ступінь охоплення фактичного матеріалу. В процесі аналізу перевіряється також повнота і правильність зображення географічної основи. Врахування всіх особливостей джерел складання топонімічних карт дасть можливість отримати якісну топонімічну характеристику конкретної території. Отже, основні методи топонімічного дослідження можуть плідно доповнювати картографічний і цей метод ефективний лише в поєднанні з іншими.

1. Агеева Р.А. Страны и народы: происхождение названий. – М.: Наука, 1990. – 256 с.
2. Атлас «Карпати: Атлас авто туриста». ДНВП «Картографія». 2005 р.
3. Ашурков В.Н., Кацюба Д.В., Матюшин Г.Н. Историческое краеведение. – М.: Просвещение, 1980. – 192 с.
4. Закон України про географічні назви (Офіційний вісник України № 2002).
5. Картоведение. Под ред. Берлянт А.М. М.: Аспект Пресс, 2003. - С. 478 с.
6. Класифікатор об'єктів адміністративно-територіального устрою України ДК 014-94. Т. 1-3. – К.: Держстандарт України, 1997.
7. Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста: Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР: наук.-попул. Література. – К.: Наукова думка, 1978. – 152 с.
8. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. – М.: Владос, 200. – 368 с.
9. Мурзаев Э.М. География в названиях. – М.: Наука, 1982. – 177 с.
10. Поспелов Е.М. Географические названия мира: Топонимический словарь: Около 5000 единиц / Отв. Ред. Р.А.Агаева, 2-е изд., стереотип. – М.: Русские словари, Астрель, АСТ, 2001. - 512 с.
11. Поспелов Е.М. Туристу о географических названиях. – М.: Профиздат, 1988 – (Мир туристических интересов).
12. Санжаровець В.П., Рак М.А. З історії перейменування гідронімів та оронімів морського узбережжя Криму (1948-1955 рр) // Вісн. геодез. та картограф. - №1(8), 1998